

Barbara Popielas-Szultka

Próba lokacji kościoła św. Maurycego w Słupsku

Słupskie Studia Historyczne 1, 47-68

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Popielas-Szultka

PROBA LOKALIZACJI KOŚCIOŁA ŚW. MAURYCEGO W SŁUPSKU

W pracy o początkach miast na Pomorzu Sławieńsko-Słupskim starałam się wykazać, że w drugiej połowie XIII w. po lewej stronie Słupi poza dwoma kościołami klasztorными (norbertanek św. Mikołaja i dominikanów) istniał ponadto kościół parafii miejskiej pod wezwaniem św. Maurycego¹. Moje ustalenia dotyczące tego zagadnienia zostały ostatnio poddane rewizji przez J. Sporsą, a wniosek końcowy sprowadza się do stwierdzenia, że "ów kościół (św. Maurycego - B.P-Sz.) w świetle źródeł znajdował się z całą pewnością nie w Słupsku nad Słupią, lecz w miejscowości noszącej taką samą nazwę, ale położonej nad rzeką Pianą"². Autor stawia zarzut, że istnienie w XIII-wiecznym Słupsku nad Słupią miejskiego kościoła parafialnego przyjęłam, dokładniej "zawyrokowałam", "bez głębszego zbadania dyskutowanego przez siebie problemu".

Studiując te wywody łatwo dostrzec, że są one odwrotnością moich ustaleń. Uwaga ta odnosi się zarówno do wykorzystanej przeze mnie podstawy źródłowej, jak i literatury. Natomiast w przypadku, na co wskażę poniżej, kiedy wymowa źródeł lub ogłoszone już poglądy w historiografii nie pasują do konkluzji autora, po prostu je przemilcza. W "Początkach i lokacjach miast..." podkreśliłam, że K. Richter pierwszy uznał istnienie w Słupsku nad Słupią kościoła św. Maurycego³. Jego publikacji nie wykorzystał J. Spors nawet w artykule poświęconym wyłącznie kościołom w XIII-wiecznym Słupsku⁴. Należy zaznaczyć, że podstawa źródłowa do powyższego zagadnienia jest skromna, a wnioski i ustalenia zależą od jej interpretacji. Już F. Salis ustalił, że kościół

św. Maurycego, znany z bulli z 1291 r., znajdował się w miejscowości Słupsk na wyspie Uznam⁵. Natomiast H. Heyden uważał, że kościół ten położony był w Stołpie (n. Stolpe) nad Pianą. Niedawno pogląd H. Heydena przyjął J. Petershon⁶ i podtrzymuje go J. Spors. Na uwagę zasługuje również fakt, że autor obszernego artykułu poświęconego fundacji opactwa benedyktyków w Stołpiu nad Pianą, F. Schulz, nie dostrzegł przeniesienia kultu św. Maurycego z Magdeburga do Stołpia nad Pianą⁷.

Położenie kościołów św. Maurycego w trzech miejscowościach o tej samej nazwie (Słupsk nad Słupią, Słupsk-Stolpie nad Pianą i Słupsk na Uznamiu) wskazano na podstawie bulli papieża Mikołaja IV wystawionej w Oviето 9 sierpnia 1291 r. Jej mocą udzielono odpustu pątnikom nawiedzających ten kościół w oktawie świętych Maurycego, Wawrzyńca i Elżbiety⁸. Na podstawie odpisu z Archiwum Watykańskiego dyplom ten opublikował w 1907 r. O. Heinemann. Trzeba podkreślić, że wydawca omawianej bulli nazwę występującej w niej miejscowości Stolp identyfikował ze Słupskiem nad Słupią⁹. Regest dyplomu z 9 sierpnia 1291 r., ze wskazaniem że jego treść dotyczy również Słupska nad Słupią, opublikowali I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś¹⁰. Dla piszącej opinia wydawców bulli z 9 sierpnia 1291 r. i jej regest są ważne, dla J. Sporsa zaś "bez znaczenia"¹¹.

O. Heinemann odnotował, że tekst bulli z 9 sierpnia 1291 r. uzupełniają dyplom z tą samą datą wystawiony dla kościoła w York w Anglii oraz bulla z 19 maja tego roku wystawiona dla klasztoru w Stołpiu nad Pianą. Z informacji wydawcy bulli z 9 sierpnia 1291 r. wynika, że wymienione trzy bulle mają wspólne cechy. Porównując formularze bulli z 18 maja i 9 sierpnia 1291 r. nie trudno zauważyć, że poza odbiorcami i zakresem przywilejów odpustowych pozostałe formuły są takie same. Dlatego poprzednio wyciągnęłam wnioski, że w kancelarii papieskiej redakcję bulli z 9 sierpnia oparto na formularzu dokumentu z 18 maja 1291 r. Jeżeli jednak doda się, że tekst bulli z 18 maja 1291 r. stano-

wił także podstawę przy spisaniu dyplomu z 9 sierpnia 1291 r. dla kościoła w York w Anglii, to posłużenie się przy pisaniu dokumentu z 9 sierpnia 1291 r. formularzem dyplomu z 18 maja tego samego roku, tym bardziej nie wskazuje na identyczność odbiorcy bulli z 18 maja i 9 sierpnia 1291 r. Przeciwnie uważa badacz z którym dyskutujemy, według którego wspólny formularz bulli z 18 maja i 9 sierpnia 1291 r. nie przemawia za odrębnością odnotowanych w nich miejscowości.

Za tym, że każda z omawianych dwu bulli skierowana była do innego odbiorcy przemawia częściowo także ich proveniencja. Bullę z 18 maja 1291 r., wystawioną dla konwentu benedyktyńskiego w Stołpiu, opublikował R.Prümers na podstawie mocno zniszczonego oryginału. Dokument ten przechowywany był w zespole klasztoru w Stołpiu nad Pianą pod sygnaturą 23¹³. Tekst zaś bulli z 9 sierpnia 1291 r. znany jest z odpisu i regestów zachowanych w Archiwum Watykańskim. Gdyby więc odbiorcą bulli z 9 sierpnia 1291 r. byli również benedyktyni ze Stołpia nad Pianą, to należałoby oczekiwać, że oryginał dokumentu z 9 sierpnia 1291 r., jego odpis lub regest znajdowałyby się również po sekularyzacji klasztoru w zespole opactwa benedyktynów, później cystersów w Stołpiu nad Pianą. Zwrócenie uwagi na proveniencję bulli z 18 maja 1291 r. oraz jej nieznamość w odniesieniu do bulli z 9 sierpnia 1291 r. wskazuje, że bulle te skierowane były, nie jak twierdzi J.Spors do jednego i tego samego odbiorcy, ale najpewniej do dwóch różnych. Dla wymienionego badacza wystawienie bulli z 1291 r. dla dwóch kościołów benedyktyńskich w Stołpiu jest zrozumiałe¹⁴. Tymczasem fakt wystawienia dwóch bulli w tak krótkim czasie (trzy miesiące) dla tego samego odbiorcy wydaje się trudny do przyjęcia, pomimo uwzględnienia, że pod koniec XIII w. benedyktyni w Stołpiu borykali się z trudnościami gospodarczymi i akcje odpustowe mogłyby im pomóc w ich przezwycięzeniu. Bez wątpienia taki cel, poza dewocyjnym, miały spełniać bulle z 18 maja i 9 sierpnia 1291 r. w odniesieniu do dwóch odbiorców. Pierwszym

z nich, wyraźnie wskazanym, byli opat i konwent klasztoru reguły św. Benedykta w Stołpiu (in Stolp) położonego w diecezji kamińskiej. Papież Mikołaj IV listem odpustowym z 18 maja 1291 r. przekazał benedyktynom prawo udzielania odpustów pątnikom odwiedzającym klasztor w następujące święta i w ich oktawach: w rocznicę narodzin św. Jana Chrzciciela (24 czerwca) i jego męczeństwa (29 sierpnia) oraz Podwyższenia Krzyża Świętego (14 września).

Nazwa Stołpie według K. Ślaskiego wiązała się ze strażniczym charakterem tej osady usytuowanej przy znajdującym się tam brodzie¹⁵. Opactwo benedyktynów w Stołpiu było pierwszym klaszturem założonym w zaodrzańskiej części państwa zachodniopomorskiego. Powstało w miejscu śmierci księcia Warcisława I. Jak zauważył T. Silnicki, klasztor był fundacją wotywną dla upamiętnienia zgonu księcia. Benedyktyni sprowadzeni zostali do Stołpia, do niedawno założonego z udziałem biskupa Wojciecha i przy pomocy miejscowych książąt nowego biskupstwa wolińskiego. W dokumencie fundacyjnym z 1153 r. otrzymali od biskupa między innymi zwierzchnictwo nad wszystkimi kościołami, które miały powstać w prowincji groźwińskiej, na której terytorium znajdował się klasztor. Faktycznie oznaczało to przyznanie benedyktynom funkcji archidiakańskich, które sprawowali nadal w XIII w.¹⁶. Pierwszy konwent do Stołpia przybył z Bergen, z klasztoru usytuowanego pod Magdeburgiem¹⁷. Z pierwszych dziesięcioleci istnienia klasztoru benedyktynów nad Pianą, podniesionego w 1176 r. do godności opactwa, pochodzi najstarsza wiadomość o istniejącej już tam świątyni. W końcu 1176 r. książę zachodniopomorski Kazimierz I, w związku z poświęceniem przez biskupa kamińskiego Konrada tamtejszej kaplicy, nadał benedyktynom czynsz w wysokości 6 grzywien denarów z karczmy w Chockowie (n. Gützkow) oraz wieś Wusentin. W dyplomie podano, że darowizna książęca uczyniona została dla okrągłej kaplicy *capellam retundam in Stulpa* na chwałę Boga i św. Jana Chrzciciela *ad honorem Dei et beati Johannis*

*Baptiste*¹⁷. Wynika stąd, że okrągłej kaplicy w czasie jej wyświęcenia nadano wezwanie św. Jana Chrzciciela, którego kult z opactwa macierzystego z Bergen pod Magdeburgiem przeniósł konwent do Stołpia nad Pianą. Dlatego też R. Marciniak odnotował, że w 1176 r. poświęcono w Stołpiu osobną kaplicę chrzcielną. Przyjmuje się także, że w latach 1176-1180 ukończono budowę kościoła i innych zabudowań klasztor¹⁹. Kościół klasztor¹⁹ oraz klasztor miały identyczne wezwanie jak wspomniana kaplica, czyli św. Jana Chrzciciela. W okresie działalności benedyktynów dokumenty wystawiano dla klasztoru św. Jana Chrzciciela w Stołpiu *ecclesie beati Jaohannis Baptiste in Stolp*²⁰ lub z dodaniem reguły zakonnej²¹, a także z podkreśleniem położenia klasztoru nad rzeką Pianą²². W 1277 r. biskup kamieński Herman dodał, że klasztor benedyktynów w Stołpiu należy do jego diecezji, a dwa lata później opat klasztoru benedyktynów ze Stołpia występuje z określeniem *Caminensis diecesis*²³. Także w bullach z 18 maja i 9 sierpnia 1291 r. znajduje się powyższe określenie. Dla H. Heydena, a za nim J. Sporsa fakt ten jest jednym z dwóch głównych argumentów dla hipotezy, że obydwie bulle wystawiono dla klasztoru i jego kościołów w Stołpiu nad Pianą. Moje przypuszczenie, że określenie *Caminensis diecesis* w bulli z 9 sierpnia 1291 r. mogło być przejęte z formularza bulli z 18 maja tego roku, J. Spors całkowicie neguje. I choć autor ten z jednej strony dostrzega identyczność formularza obu omawianych bulli, to nie przyjmuje nawet wspólnej ich filiacji, pisząc: "Nie wchodzi w rachubę możliwość, aby stwierdzenie dotyczące przynależności kościoła św. Maurycego do diecezji kamieńskiej zostało przejęte omyłkowo z formularza dokumentu z 18 V 1291 r., na którym j a k o b y b y ło p a r t o (podkr. B. P-Sz.) bullę z 9 sierpnia tegoż roku" (s. 19). Jeżeli doda się, że formularz bulli z 18 maja 1291 r. posłużył do produkcji dwóch dokumentów, a to dla kościoła w York i kościoła w Słupsku nad Słupią, następnie uzupełni się, że nadania te dotyczyły kościołów położonych w miejscowościach po-

morskich o tej samej nazwie, to geneza zapisu określenia kościoła św. Maurycego w Słupsku nad Słupią jako leżącego również w biskupstwie kamieńskim, a pochodząca z formularza bulli z 18 maja 1291 r., wyda się jeszcze bardziej możliwa, chyba że wszystkie trzy bulle spisano na podstawie jednego formularza, którym posługiwano się wówczas w kancelarii papieskiej. Jak odnotowałam poprzednio, mogło jednak chodzić także o zmanifestowanie pretensji biskupstwa kamieńskiego do utraconej w latach trzydziestych XIII w. kasztelanii słupskiej przejętej przez arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Biskupi kamieńscy nie godzili się na utratę zwierzchności nad ziemiami sięgającymi na wschodzie po rzekę Łebę, a więc granic biskupstwa z 1140 r. zatwierdzonych w 1188 r. i 1217 r.²⁴, i w drugiej połowie XIII w. brali nawet czynny udział w wyprawach zbrojnych na te terytoria. W końcu 1253 r. biskup i książęta podjęli wyprawę na ziemię sławieńską i słupską. Także biskup Herman i książę Wacisław III próbowali zbrojnie opanować te ziemie w 1259 r., a Barnim I w 1266 r. Jak wykazał E. Rymar wojny z księciem wschodniopomorskim Świętopełkiem i jego synami nie były zaborczymi, lecz miały charakter wyraźnie rewindykacyjny. Ziemie te przejął Wacisław IV po 1312 r. z rąk margrabiów brandenburskich²⁵. Zawarcie przymierza przez książąt Przemysła II, Mściwoja II i Bogusława IV 23 XI 1287 r. w Słupsku, poprzedził sojusz obronny zawarty 22 IV tego roku przez Mściwoja II z biskupem Hermanem. Książę zobowiązał się w nim do udzielenia pomocy biskupowi w wypadku jego zagrożenia przez kogoś z książąt, chcących wykorzystać terytorium biskupstwa kamieńskiego do agresji na Pomorze Gdańskie²⁶. Ale trzy lata później doszło do zawarcia porozumienia przez biskupa kamieńskiego Jaromara z margrabiami brandenburskimi Ottonem IV i Konradem I, którzy złożyli biskupowi przyrzeczenie udzielenia pomocy w sprawach granicznych z sąsiednimi arcybiskupstwami i biskupstwami. Granice prepozytury nowomarchijskiej miały być regulowane w zależności od aktualnego stanu władztwa brandenburskiego. Pewne

jest, że biskup kamieński liczył między innymi na przywrócenie wschodnich granic biskupstwa z 1140 r. Potwierdza to układ Wysława I, biskupa Jaromara i margrabiów brandenburskich z listopada 1292 r. Biskup Jaromar otrzymał wówczas od margrabiów obietnicę rozszerzenia granic biskupstwa o ziemie, które miały być w przyszłości zajęte na Pomorzu Gdańskim²⁷.

Na przygotowanie bulli papieskiej składało się kilka sta-
diów. Przede wszystkim musiał być sprawca, rozpoczynający akcję
prawną związaną z wystawieniem przez papieża dyplomu. Badania
W. Łęgi wykazały, że na Pomorzu Gdańskim w XIII w. wnioski o kon-
firmację papieską, a więc i o listy odpustowe składały zwykle
zainteresowane instytucje kościelne²⁸. Gdyby rzeczywiście sprawa
ca bulli z 9 sierpnia 1291 r. był jednocześnie jej odbiorcą, a w
tym przypadku był nim proboszcz kościoła św. Maurycego, to zbęd-
ne byłoby poszukiwanie jego w innych instytucjach. Ponieważ jed-
nak chodziło o przywilej odpustowy dla miejskiego kościoła para-
fialnego, wydaje się, że pomoc w pośredniczeniu wystawienia bul-
li była jednak potrzebna. Uwagę zwracają przełożeni dwóch klasz-
torów słupskich. Pośrednictwo dominikanów byłoby niemożliwe z
tego względu, że należeli oni do prowincji polskiej i stanowili
mocne oparcie dla arcybiskupa gnieźnieńskiego na ziemi słup-
skiej. Gdyby dominikanie pośredniczyli w powstaniu bulli z 9
sierpnia 1291 r., to nie znalazłby się tam zwrot o położeniu
kościoła w diecezji kamieńskiej. Pośrednikiem między papiestwem
a przełożonym kościoła św. Maurycego w Słupsku był przypuszczal-
nie opat białobocki, któremu podlegał klasztor norbertanek słup-
skich. Zasadnicze posiadłości opactwa, obejmujące majątki ziem-
skie klasztoru norbertanów w Białobokach i jego filii, czyli
norbertanek w Trzebiatowie nad Regą, położone były na terenie
biskupstwa kamieńskiego. Druga filia - norbertanki słupskie -
należała do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Opat białobocki u-
trzymywał bliskie kontakty z kurią biskupią i miał możliwość po-
średniczenia w wystawieniu bulli odpustowej dla kościoła

św. Maurycego w Słupsku. Jeżeli pierwszy etap prowadzący do wystawienia dyplomu byłby trafnie uchwycony, to mielibyśmy wyjaśnienie, dlaczego w bulli z 9 sierpnia 1291 r. znalazło się określenie *Caminensis diocesis*.

Za tym że porozumienie margrabiów brandenburskich z biskupem kamińskim z 1290 r. było aktualne nie tylko w 1291 r. (wystawienie bulli), ale także po zajęciu przez nich ziemi słupskiej w 1307 r., świadczy fakt utworzenia przez nich w Słupsku prepozytury. W 1311 r. klasztor białobocki i jego słupska filia otrzymały *praeposituram per totam terram Stolp*, czyli prepozyturę całej ziemi słupskiej. Margrabiowie zobowiązali się bronić klasztor przed zakusami ze strony biskupa kamińskiego. Biskup Henryk Wachholtz postanowienia te uznał, choć regulację stósunków kościelnych w ziemi słupskiej podjęli margrabiowie bez jego zgody i udziału²⁹. Opaci białoboccy zostali w ten sposób wynagrodzeni za popieranie biskupów kamińskich w ich dążeniu do przywrócenia granicy biskupstwa na Łebie, a także za uznanie władzy margrabiów brandenburskich.

J. Spors uważał natomiast, że bulla (z 9 sierpnia 1291 r. - *B.P-Sz.*) dokładnie określa położenie wzmiankowanego Słupska, stwierdzając jego położenie w diecezji kamińskiej oraz jego charakter jako *oppidum*, co łącznie wskazuje, że mogło tu chodzić j e d y n i e (podkreśl. *B.P-Sz.*) o Słupsk nad Pianą" (s. 18). Wiadomo, że wieś klasztorna Stołpie już w ostatniej ćwierci XII w. była osadą targową (1195 r.), w której znajdowała się także karczma z komorą celną (1183 r.)³⁰. Często wczesnośredniowieczne osady targowe - jak wykazał K. Tymieniecki - stopniowo zbliżały się do typu miast lokacyjnych, a niektóre przeszły następnie właściwą lokację na prawie niemieckim. Równocześnie jednak, jak wykazał B. Zientara, prawo targowe nie jest prawem miejskim, które by z samej osady i jej mieszkańców czyniło odrębny, samorządny okręg sądowy³¹. Termin zaś *oppidum* w bulli z 9 sierpnia 1291 r. oznaczał miasto lokowane na prawie niemieckim. Z tego względu

zasadnicze znaczenie w próbach lokalizacji kościoła św. Maurycego w Stołpie nad Pianą lub w Słupsku nad Słupią będzie miało wykazanie czy przed 1291 r. Stołpie było lokacyjnym miastem określonym w bulli jako *oppidum*.

Należy podkreślić, że w żadnym dokumencie dotyczącym Stołpia i tamtejszego klasztoru benedyktyńskiego, Stołpie nie zostało ani razu określone mianem miasteczka lub miasta, ale nawet gdy brak w materiale dyplomatycznym sięgającym połowy XIV w. przesłanek, które ewentualnie pozwalałyby domyślać się miejskiego charakteru osady klasztornej. Należy podkreślić, że w traktacie podziału z 1295 r., w którym opisano przebieg granic między księstwem wołogojskim i szczecińskim w okolicach klasztoru w Stołpiu, tak jak w całym układzie określano je według położenia grodów, miast, miasteczek i wsi oraz obiektów topograficznych. Na interesującym nas odcinku granica biegła ku *proprietatem claustris Stolp, que est extra Penam directe ante ciuitatem Thanclam exceptis proprietate et campo ipsius*. Identycznym mianem *proprietates* określano majątki ziemskie klasztorów w Dargun, Wierzchnie (n. Verchen) i Monekenhusen. Zaznaczono także, że własność klasztoru Stołpie znajduje się poza Pianą (na południe od brzegu rzeki) i na wprost przed miastem Nakłem (n. Anklam)³². Gdyby więc w 1295 r. Stołpie było miastem, to zostałoby w ten sposób nazwane, tak jak uczyniono to w odniesieniu do innych miast. Wczesnośredniowieczna osada targowa w Stołpiu nie miała jednak warunków dla powstania miasta lokacyjnego głównie ze względu na bliskość Nakła. Po upadku w początkach XIII w. Groźwina (n. Gützkow) Nakło przejęło jego funkcje gospodarcze i administracyjne. Położone bezpośrednio u przeprawy przez Pianę, a oddalone od klasztoru benedyktynów i siedziby opactwa tylko o 9 km, już między 1234 r. a 1247 r. otrzymało miejskie prawo lubeckie³³. Podobna sytuacja była w odniesieniu do cystersów bukowskich. Tu również Bukowo jako wieś targowa z uwagi na bliskość Darłowa nie zostało przekształcone w miasto lokacyjne³⁴.

Spośród miejscowości pomorskich o nazwie Słupsk do końca XIII w. tylko Słupsk nad Słupią był miastem, lokowanym najpewniej około 1265 r. przez księcia gdańskiego Świętopełka II³⁵ i dlatego w bulli z 9 sierpnia 1291 r. czytamy, że odpustem objęta była *ecclesia sancti Mauriti de oppido Stolp*. Zdaniem J. Sporsa określenie "miasteczko" w stosunku do Słupska nad Słupią byłoby nieodpowiednie, ponieważ w porównaniu ze Słupskiem nad Pianą "stanowił znaczny ośrodek miejski" (s. 19). Tymczasem po raz drugi terminem *oppidum* określony został Słupsk nad Słupią w dokumencie margrabiów brandenburskich w 1310 r. Wtedy chociaż Słupsk przeszedł lokację na prawie lubeckim przed 1266 r., jeszcze w 1310 r. był miasteczkiem - *oppidum*, które dopiero w przyszłości miało przekształcić się w miasto - *civitas*³⁶.

Podane powyżej informacje źródłowe wykluczają więc istnienie w Stołpiu miasta w czasie wystawienia bulli z datą 9 sierpnia 1291 r. Skoro Stołpie nie było miastem, nie do przyjęcia jest hipoteza historyka z którym dyskutuję, zakładająca, że w 1291 r. istniał w Stołpiu miejski kościół parafialny pod wezwaniem św. Maurycego (s. 19-20). Autor uważał bowiem, że już "na terenie samej osady (wsi targowej) powstał kościół parafialny będący filią kościoła klasztorowego" (s. 21), a "istnienie kościoła parafialnego osiedla miejskiego w Słupsku nad Pianą wydaje się całkiem oczywiste" (s. 19). Wniosek o miejskim kościele parafialnym w Stołpiu potwierdzać ma dokument biskupa kamińskiego Henryka z 10 listopada 1304 r. wystawiony dla benedyktyńców w Stołpiu, w którym wymienia się *ecclesiam filialem in Stolp*. Badacz ten dodał, że wprawdzie w dokumencie tym nie jest podane wezwanie tego kościoła, ale wyciągnął wniosek, że "jest oczywiste, że musiał on mieć wezwanie, a jakie to wyjaśnia właśnie bulla z 1291 r." (s. 19),

Trzeba odnotować, że 10 listopada 1304 r. biskup kamiński Henryk wystawił dwa dyplomy dla benedyktyńców w Stołpiu. W pierwszym z nich w związku ze zmianą reguły zakonnej benedyktyńskiej

na cysterską zrezygnował z wszystkich praw wobec opactwa benedyktyńskiego, które przejąć miał nowo założony klasztor reguły cysterskiej. Potwierdził wszystkie darowizny nadane wcześniej benedyktynom i zastrzegł dla siebie tylko prawo obsadzania archidiacona słupskiego. Biskup potwierdził także przynależność do klasztoru benedyktyków, a następnie cystersów kościołów miejskich i wiejskich³⁷. Drugi dokument, także z datą 10 listopada 1304 r. regulował sprawy kościołów istniejących w siedzibie opactwa. Biskup Henryk ustanowił w nim, aby kościół filialny w Stołpiu został oddzielony od kościoła macierzystego. Nadto gdyby opat z konwentem zbudowali nowe kościoły, to te również powinny być oddzielone od kościołów macierzystych³⁸. To że oddzielenie kościoła filialnego od macierzystego w Stołpiu nastąpiło w związku z przejściem benedyktyków do zakonu cystersów, zauważył już H. Hoogeweg³⁹. W 1305 r. uchwałą kapituły generalnej opactwo inkorporowane zostało do zakonu cysterskiego. Nowy klasztor podlegał opactwu w Pforcie⁴⁰.

Z dyplomu w 1304 r. wiadomo, że w osadzie klasztornej benedyktyni posiadali kościół, który był filią opactwa, dokładniej kościoła klasztornej. Zdaniem J. Sporsa był to właśnie miejski kościół parafialny pod wezwaniem św. Maurycego. Rzecz jednak w tym, że Stołpie nie było miastem lokacyjnym ani w 1291 r., ani w późniejszych wiekach i nie jest nim też współcześnie. Ponadto gdyby rzeczywiście kościół filialny miał wezwanie św. Maurycego i od 1291 r. pełnił funkcje świątyni pielgrzymkowej, to nie ma wątpliwości, że w 1304 r. przy oddzieleniu go od kościoła macierzystego podano by jego wezwanie. Poza tym bulla z 9 sierpnia 1291 r. była wystawiona dla kościoła św. Maurycego. Kościół filialny zaś oddzielony dopiero w 1304 r. od kościoła macierzystego, skoro był jego filią, nie mógł być odbiorcą dyplomu papieskiego nadającego odpusty. W tej sytuacji odbiorcą bulli papieskiej musiał być konwent benedyktyków. Dlatego nie jest możliwa identyfikacja kościoła św. Maurycego znanego z bulli z 1291 r. z

kościółem filialnym oddzielonym od macierzystego w 1304 r. Także niemożliwe wydaje się, aby zgodnie z poglądami J. Sporsa, miejski kościół parafialny pod względem organizacyjnym mógł być filią kościoła klasztornego. Kościół klasztorny, tak jak to miało miejsce w Słupsku, od 1311 r. sprawował patronat nad kościołem miejskim, co w praktyce sprowadzało się do tego, że prepozyt norbertanek był zazwyczaj jednocześnie proboszczem Kościoła Mariackiego. Ale nie można takiego stosunku klasztor - miejski kościół parafialny określić jako filialny.

H. Hoogeweg przyjął, że okrągła kaplica p.w. św. Jana Chrzciciela *in Stolpa* znana w 1176 r., to właśnie wymieniony w 1304 r. kościół filialny opactwa⁴¹. Pogląd H. Hoogewega wydaje się być trafny i wskazuje, że w osadzie klasztornej były dwa kościoły. Najstarsza kaplica p.w. św. Jana Chrzciciela jako kościół filialny opactwa oraz kościół klasztorny obdarzony przywilejem odbywania do niego pielgrzymek w celu uzyskania odpustów od 18 maja 1291 r.

Patronem kościoła klasztornego, wzniesionego w latach 1176-1180 i klasztoru był św. Jan Chrzciciel. Tego samego patrona miała kaplica, najpewniej filia, odłączona od kościoła klasztornego w 1304 r. Kult św. Jana Chrzciciela przeniósł konwent benedyktyński z Bergen. Wiadomo, że po 1219 r. kruchta kościoła klasztornego była miejscem sepultury⁴². W niespełna półtora roku przed wystawieniem bulli z 18 maja 1291 r. papież Mikołaj IV pozwolił opatowi Rudolfowi przywdziać szaty kapłańskie i poświęcić klasztorny sprzęt liturgiczny⁴³. W opisie kościoła klasztornego z 1423 r. wymieniono istniejące w nim kaplice: Świętego Krzyża, św. Marii, św. Piotra i św. Pawła, św. Bartłomieja, św. Erazma, św. Wawrzyńca, św. Katarzyny i św. Marii Magdaleny⁴⁴. Gdyby więc przyjąć, że zakonnicy benedyktyńscy przenieśli do Stołpia z Bergen kult patrona biskupstwa magdeburgskiego, to z pewnością w 1423 r. istniałaby w nim kaplica lub ołtarz św. Maura. W świetle bulli z 18 maja 1291 r. wielką czią cieszyła

się w Słupsku nad Słupią św. Elżbieta. Tymczasem brak śladów kultu tej świętej w Stołpiu nad Pianą⁴⁵. Jest to kolejna przesłanka świadcząca o tym, że bulla z 9 sierpnia 1291 r. skierowana była do miejskiego kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Maurycego w Słupsku nad Słupią.

Pomimo to, że zdaniem J. Sporsa wykaz kaplic kościoła klasztornego z 1423 r. nie stanowi podstawy do zakwestionowania istnienia kultu św. Maurycego w Stołpiu, autor zwraca uwagę na kontynuację kultu Świętego Krzyża od XIII do XV w. w tym klasztorze (s. 20). Warto więc dodać, że także w kościele parafialnym w Słupsku pielęgnowano kult Świętego Krzyża o czym świadczy fakt, że w 1493 r. znajdował się tu ołtarz pod tym wezwaniem⁴⁶.

Ważkim argumentem w dowodzeniu J. Sporsa, że kościół św. Maurycego nie znajdował się w Słupsku nad Słupią, a w Stołpiu nad Pianą są wiadomości o kościołach słupskich w dokumencie fundacyjnym norbertanek słupskich, wystawionym w 1281 r. przez księcia Mściwoja II. Książę przekazał nowo powstałemu klasztorowi kościół św. Mikołaja (przy którym miały osiąść zakonnice), kaplicę Najświętszej Marii Panny w grodzie po prawej stronie Słupi i położony na północ od grodu parafialny kościół pod wezwaniem św. Piotra. Także wszystkie kościoły, które miały być zbudowane w przyszłości w całej diecezji (parafii) słupskiej miały podlegać klasztorowi⁴⁷. Według J. Sporsa "gdyby w Słupsku istniał jeszcze jakiś inny kościół parafialny, nie włączając kościoła miejskiego, zostałby on wymieniony na równi z pozostałymi w dokumencie z 1281 r." (s. 22). Najpewniej zaszła tu pomyłka i zamiast wyrazu "wyluczając" napisano "włączając", bo autorowi chodziło przecież o to, że w 1281 r. wymieniono by wszystkie kościoły słupskie. Jeżeli jednak uwzględni się, że od 1265 r. po lewej stronie Słupi istniało miasto lokowane na prawie lubeckim, dla którego funkcje parafialne do 1281 r. pełnił kościół św. Mikołaja, południową zaś część siedliska miejskiego zajmował założony w 1278 r. kościół i klasztor dominikanów, a więc kiedy

na obszarze lewobrzeżnego Słupska od 1281 r. istniały dwa klasztory wraz z kościołami, trudno wytłumaczyć, dlaczego miasto lokacyjne nie dążyło do posiadania własnego miejskiego kościoła parafialnego. Dlatego przyjęłam, że w 1281 r. w czasie przekazania kościoła św. Mikołaja norbertankom budowa kościoła miejskiego "była ukończona lub zaawansowana w stopniu umożliwiającym jego konsekrację"⁴⁸. Autor nie zwrócił ponadto uwagi, że bullę odpustową wystawił papież dziesięć lat później w stosunku do daty wystawienia przez Mściwoja II dokumentu fundacyjnego dla norbertanek słupskich. Tym pewniejsze staje się więc przypuszczenie o konsekracji w 1281 r. miejskiego kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Maurycego. Potwierdza to również fakt, że norbertanki w okresie od 1281 r. do 1311 r. nie posiadały prawa patronatu tylko nad kościołem miejskim. Otrzymały go dopiero od margrabiów brandenburskich w 1311 r.⁴⁹ Zdaniem jednak J. Sporsa kościół ten (miejski - *B.P-Sz.*) miał dopiero powstać w przyszłości (s. 22). Uważam, że hipoteza ta jest niemożliwa do przyjęcia nawet z tego względu, że margrabiowie pozwolili jednocześnie miastu wspólnie z opatem białobockim i konwentem norbertanek zbudować kaplicę Ducha Świętego. Gdyby więc do 1311 r. nie było miejskiego kościoła parafialnego, to nie planowano by budowy tej kaplicy⁵⁰.

Także badania architektoniczne obecnego kościoła Mariackiego przeprowadzone przez M. Paszkowskiego potwierdzają, że wzniesiony został na wcześniejszych elementach konstrukcyjnych, co oznacza, że mógł on powstać w wyniku rozbudowy istniejącej w tym miejscu starszej świątyni lub jej fragmentów, czyli kościoła św. Maurycego.

Kult św. Maurycego i jego męczeńskiej śmierci pod Agaunum rozszerzał się od drugiej połowy X w. w Niemczech, głównie w arcybiskupstwie magdeburskim i w innych krajach Europy. Był on patronem rycerstwa, ale także sukienników oraz farbiarzy i dlatego rozpowszechnił się również na Pomorzu. Mamy tego dowody w odniesieniu do Grzymia (n. Grimmen), Szczecina, Przyrzyc, Kosza-

lina i Słupska nad Słupią, gdzie rozwinął się w ostatniej ćwierci XIII w.⁵¹

Niekiedy *patrocinia* kościołów oraz kult poszczególnych świętych na danych obszarach pozwalają uchwycić główne kierunki migracji ludności w dobie średniowiecza. Z tego względu odnotowałam: "Wezwanie kościoła miejskiego - św. Maurycego wskazywać by mogło, że w Słupsku osiedlili się koloniści głównie z obszaru arcybiskupstwa magdeburgskiego" (s. 65). J. Spors napisał: "Nato miast w wypadku Słupska nad Słupią w myśl poglądu B. Popielas-Szultki mogliby go (kult św. Maurycego - *B.P-Sz.*) przenieść niemieccy koloniści pochodzący głównie z arcybiskupstwa magdeburgskiego" i dalej, że "należy stwierdzić, iż wywodzenie ich z obszaru arcybiskupstwa magdeburgskiego jest tak samo pozbawione uzasadnienia źródłowego, jak i negowanie kultu św. Maurycego w Słupsku nad Pianą i przenoszenie go do Słupska nad Słupią". Przytoczyłam ten cytat, aby wykazać, że J. Spors - wrywając pojedyncze zdania z kontekstu i przeinaczając je - świadomie starał się wypaczać moje poglądy. Drugie zdanie dotyczące tej kwestii w mojej pracy brzmi: "Gdyby tak faktycznie było, to Słupsk powinien otrzymać prawo magdeburgskie. Książę Świętopełk nadał mu jednak, podobnie jak Gdańskowi przed 1261 r., prawo lubeckie. Ponieważ w 1310 r. miało ono już ugruntowaną pozycję, dlatego margrabiowie brandenburscy w Słupsku jako w jedynym przez nich «łokowanym» mieście, nie zaprowadzili prawa magdeburgskiego, a konfirmowali już istniejące"(s. 65).

Później wezwanie kościoła św. Maurycego w Słupsku zmieniono na NMP, czyli takie jakie ma wiele kościołów miejskich na Pomorzu. Przepuszczalnie nastąpiło to w okresie przynależności ziemi słupskiej do zakonu krzyżackiego, czyli w latach 1329-1341⁵².

Zdaniem J. Sporsa przeciw istnieniu w 1291 r. w Słupsku nad Słupią kościoła św. Maurycego "przemawiają także przesłanki racjonalne"(s. 22). Wniosek ten wyciągnął autor na podstawie porównania liczby kościołów w gdańskim zespole osadniczym i stwierdził, że pomimo iż Słupsk był drugim co do rangi miastem w

księstwie wschodniopomorskim, to nie mógł on mieć więcej kościołów niż Gdańsk w końcu XIII w., w którym były trzy kościoły: grodowy, św. Mikołaja i św. Katarzyny, zaś w Słupsku byłyby aż cztery. Pragnę zauważyć, że porównując stan liczbowy i funkcje kościołów XIII-wiecznego Gdańska i Słupska nie można domagać się, żeby w obu miastach było identycznie, łącznie z kwestią lokalizacji obiektów sakralnych, jak również przenosić je z jednego ośrodka do drugiego (zob. s. 22 i niżej). Dla Słupska autor wymienił wszystkie kościoły istniejące po lewej i prawej stronie Słupi, czyli na terenie całego zespołu osadniczego XIII-wiecznego miasta. Podkreślił więc, że naszym zdaniem w 1291 r. po lewej stronie Słupi w mieście lokacyjnym istniał miejski kościół parafialny św. Maurycego i dwa kościoły klasztorne: norbertanek - św. Mikołaja i kościół klasztorny dominikanów, którego wezwania nie znamy. Po prawej zaś stronie Słupi znajdował się kościół parafialny Sw. Piotra i kaplica grodowa NMP. Łącznie więc w całym zespole osadniczym słupskim w końcu XIII w. istniały dwa kościoły parafialne, dwa klasztorne i jedna kaplica grodowa.

J. Spors podał, że w tym samym czasie do końca XIII w. w Gdańsku były tylko trzy kościoły⁵³. Jeżeli jednak uwzględnimy całą XIII-wieczną aglomerację gdańską tak jak słupską, to do wspomnianych trzech kościołów trzeba doliczyć co najmniej dwa kościoły klasztorne, mianowicie kościół opactwa cystersów w Oliwie (od 1188 r.) i kościół prepozytury benedyktynów z Mogiły na wzgórzu Świętego Wojciecha (od XII-XIII w.)⁵⁴. W sumie więc w XIII-wiecznej aglomeracji gdańskiej było pięć kościołów, a więc tyle samo co w Słupsku. Uważam, że nie ma dużego znaczenia czy w XIII w. w Gdańsku, czy w Słupsku istniał jeden kościół więcej, czy mniej. Ważniejsze jest to, że etapy kształtowania się organizacji kościelnej w XIII-wiecznym Gdańsku i Słupsku wykazują pewne podobieństwa z tą jednakże różnicą, że o ile ukształtowana w XIII w. sieć kościołów parafialnych i klasztornych w Słupsku przetrwała bez zmian do reformacji, poza pobudowaniem kilku ka-

plic (Ducha Świętego, św. Elżbiety, św. Gertrudy, św. Jerzego i św. Katarzyny), to już w początkach XV w. gdański zespół urbanistyczny miał szesnaście obiektów sakralnych, w tym cztery kościoły parafialne⁵⁵. Trudno więc zgodzić się z zarzutem J. Sporsa o podnoszeniu XIII-wiecznego Słupska do rangi swoistej metropolii pomorskiej, porównywalnej z Gdańskiem czy ze Szczecinem. Istotnym jednak wydaje się fakt, że liczba kościołów na jakimś obszarze jest ważną, ale tylko jedną z wielu wskazówek przy określaniu roli i wielkości ośrodka w danym organizmie państwowym.

Po zamknięciu powyższej dyskusji dotyczącej lokalizacji kościoła św. Maurycego dochodzimy do wniosku, że kościół ten w 1291 r. istniał najpewniej w Słupsku nad Słupią, a nie w Stołpiu nad Pianą. Przemawia za tym nieokreślona proveniencja bulli z 9 sierpnia 1291 r. w odróżnieniu od bulli z 18 maja 1291 r., gdzie odbiorca jest wyraźnie wskazany. Kościół św. Maurycego położony był w mieście Słupsku, a rangę miasta lokacyjnego w końcu XIII w. miał tylko Słupsk nad Słupią. Dla Stołpia nie stwierdzono też przeniesienia tam kultu św. Maurycego. Także w Stołpiu nie rozwinął się kult św. Elżbiety czczonej w Słupsku nad Słupią, gdzie znajdowała się poświęcona jej kaplica. Badania architektoniczne obecnego Kościoła Mariackiego w Słupsku wskazują, że wzniesiony został na pierwotnych konstrukcjach starszego kościoła. Zwrot natomiast określający położenie kościoła św. Maurycego w biskupstwie kamieńskim albo jest błędem formularzowym, albo celowym podkreśleniem w kancelarii papieskiej przynależności Słupska do diecezji kamieńskiej, wyrażającym politykę rewindykacyjną biskupstwa kamieńskiego w stosunku do obszarów sięgających po rzekę Łebę.

PRZYPISY

1. B. Popielas-Szultka, *Początki i lokacje miast na Pomorzu Sławięńsko-Słupskim do połowy XIV wieku*, Słupsk 1990, s. 61-63
2. J. Spors, *O początkach lokacji miasta w Słupsku ze szczególnym uwzględnieniem problemu najdawniejszej osady słupskiej*, Rocznik Słupski 1992, s. 18-22
3. K. Richter, *Die Entwicklung der Stadt Stolp bis 1500*, Ostpommersche Heimat, 1937, Nr 18
4. J. Spors, *Z problematyki trzynastowiecznego Słupska. Kościoły słupskie na tle aglomeracji osadniczej*. Zapiski historyczne (dalej cyt. Zap. Hist.) t. 43:1978, z.1, s. 9-36
5. F. Salis, *Forschungen zur älteren Geschichte des Bistums Kammin*, Baltische Studium (dalej cyt. BS) N.F., Bd. 26:1924, s. 79
6. H. Heyden, *Kirchen Pommerns u. ihre Weihetitel, ein Beitrag zur Patrozinienkunde*, BS, N.F., Bd. 45:1958, s. 60 przypis 45; tenże, *Kirchengeschichte Pommerns*, Bd. I 2 Auflage, Köln-Braunsfeld 1957, s. 54; J. Petersohn, *Der sudliche Ostseeraum in kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks von 10. bis 13. Jahrhundert. Mission-Kirchenorganisation-Kultpolitik*, Köln-Wien 1979, s. 368-369
7. F. Schultz, *Die Gründung des Klosters Stolp an der Peene*, BS, A.F., Bd. 31:1881, s. 1-70
8. *Pommersches Urkundenbuch* (dalej cyt. PUB), Bd. I. wyd. 2 K. Conrad Köln-Wien 1970, Bd. II-X Köln-Stettin 1881-1984, Bd. VI, nr 4022
9. Tamże, s. 381
10. *Bullarium Poloniae*, I, 1000-1342, ed. I. Sułkowska - Kuraś, S. Kuraś, Romae 1982, nr 904
11. J. Spors, *O początkach*, s. 19
12. Tamże
13. PUB, III, nr 1586

14. J. Spors, *O początkach*, s. 21
15. K. Słaski, *Podziały terytorialne Pomorza w X-XIII w.*, Poznań 1960, s. 84
16. Tamże
17. T. Silnicki, *Początki chrześcijaństwa i organizacji kościelnej na Pomorzu*, w: tegoż, *Z dziejów kościoła w Polsce*, Warszawa 1960, s. 191; J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, T. I. pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków 1966, s. 401; Z. Sułkowski, *Początki Kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, s. 112
18. *PUB*, I, nr 71
19. R. Marciniak, w: *Słownik starożytności słowiańskich* (dalej cyt. *SSS*), T. 5, Wrocław 1975, s. 305
20. *PUB*, I, nr 254 z 1228 (actum) 1229 (datum), nr 290 z 1233 r. nr 311 z 1235 r., nr 272 z 1231 r., nr 346 z 1237 r., nr 346 z 1237 r., II, nr 960 z 1272 r., nr 1059 z 1277 r., nr 1087 z 1278 r.
21. *PUB*, I, nr 289 z 1233 r., III, nr 1517 z 1289 r., nr 1918 z 1299 r.
22. *PUB*, II, nr 831 z 1267 r. "Monasterii beati Johannis Baptiste in Stolp super Penam fluium siti".
23. *PUB*, II, nr 1064, nr 1143
24. K. Słaski, w: *Historia Pomorza*, pod red. G. Labudy, T. 1, cz. 2, wyd. 2, Poznań 1972, s. 75-76; Przynależność ziemi słupskiej do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego była przejściowa. Włączenie jej do arcybiskupstwa nastąpiło około 1236 r., a archidiaconat utworzono najpewniej dopiero w 1299 r. - J. Spors, *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławięno-Słupskiego od XII do początku XIV w.*, Słupsk 1983, s. 54-55
25. E. Rymar, *Czy istnieli władcy sławieńscy Kacibór I i jego syn Bogusław ?* *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* (35), T. VIII, z. 1, s. 26-27
26. *Pommereſsches Urkundenbuch* (dalej cyt. *PU*), wyd. M. Perlbach

- Danzig 1882, nr 421; K.Jasiński, *Tragedia rogozińska 1296 roku na tle rywalizacji wielkopolsko-brandenburskiej o Pomorze Gdańskie*, Zap. Hist., t. 26:1961, z.4, s. 82 i n.; J.Bieniak, *Postanowienia układu kępińskiego (15 lutego 1282)*, Przegląd Historyczny, t. 82:1991, z.2, s. 228 i n.
27. J. Walachowicz, *Geneza i ustrój polityczny Nowej Marchii do początków XIV wieku*, Warszawa-Poznań 1980, s. 90; K.Jasiński, *Tragedia*, s. 86; J.Spors, *Dzieje ziem sławieńskiej, słupskiej i białogardzkiej XII-XIV w.*, Poznań 1973, s. 153
28. W. Łęga, *Spółeczeństwo i państwo gdańsko-pomorskie w XII i XIII wieku*, Poznań 1956, s. 238
29. *PUB*, nr 2682; H.Heyden, *Heinrich Wacholz, Bischof von Kammin 1302-1317*, w: H.Heyden, *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19 Jahrhundert*, Köln-Graz 1965, s. 87
30. *PUB*, I, nr 94 z 1282-83 r. i nr 234 z 1222-1227 r.; J.Walachowicz, *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, Poznań 1963, s. 52
31. K. Tymieniecki, *Podgrodzia w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim*, *Slavia Occidentalis*, t.2:1922, s. 97-98; *PUB*, I, nr 295; Wiadomo także, że w 1233 r. koloniści osiedlający się we wszystkich posiadłościach klasztornych, a więc i w siedzibie opactwa zwolnieni zostali z ciężarów prawa książęcego; Termin *civitas* omawia H.Chłopocka, w: *SSS*, t.1, Wrocław 1961, s. 271-272; B.Zientara, *Przełom w rozwoju miast środkowoeuropejskich w pierwszej połowie XIII w.*, Przegląd Historyczny, t. 67:1976, z.2, s. 232
32. *PUB*, III, nr 1730 z 12 VII 1295 r.; zob. także, J.Walachowicz, *Landwójtostwo na Pomorzu Zachodnim*, Poznań 1969, s. 90 i n.
33. K.Słaski, w: *SSS*, t.2, Wrocław 1964, s. 1170; L.Leciejewicz, *Miasta Słowian północno-połabskich*, Wrocław 1958, s. 188; W.Kowalenko, *Piana, Swina, Dzwina jako szlaki osadniczo-ko-*

- munikacyjne Słowiańszczyzny bałtyckiej w VIII-XIII w.*, Przegląd Zachodni, 1954, z. 1-2, s. 57; H. Bollnow, *Eine Verfälschung der Erstausrüstung des Klosters Stolpe. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Stadt Anklam*, Monatsblätter 1941, Nr 55, s. 76 i n.
34. B. Popielas-Szultka, *Rozwój gospodarczy dominium bukowskiego od połowy XIII do połowy XVI wieku*, Słupsk 1980, s. 55-56
 35. B. Popielas-Szultka, *Początki*, s. 46 i n.; *taż*, *Lokacja miasta Słupska na prawie lubeckim przez księcia Świętopelka II*, Słupskie Prace Humanistyczne, 9 a, 1990, s. 7 i n.
 36. *PUB*, IV, nr 2629
 37. *PUB*, IV, nr 2191
 38. *PUB*, IV, nr 2192
 39. H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. II, Stettin 1925, s. 656
 40. J. Kłoczowski, *Zakony*, s. 418
 41. Jak przyp. 39
 42. *PUB*, I, nr 194
 43. *PUB*, VI, nr 4015
 44. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Rep.1, Nr 32 reg. z 1423 r.; *taż*, H. Hoogeweg, *op.cit.*, s. 683-684
 45. *Protokolle der pommerschen Kirchenvisitationen 1535-1539*, wyd. H. Heyden, Köln-Graz 1961, s. 5 przypis 5 c
 46. L. Böttger, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs-Bezirks Köslin*, Bd. II, H.I., Kreis Stolp, Stettin 1894, s. 57
 47. *PU*, nr 330
 48. B. Popielas-Szultka, *Początki*, s. 60-61
 49. *PUB*, V, nr 2682
 50. B. Popielas-Szultka, *Początki*, s. 63
 51. *Tamże*, s. 62
 52. *Tamże*, s. 62; *taż*, K. Maziarz, *Wezwania kościołów św. Piotra oraz św. Piotra i Pawła w diecezji włocławskiej w okresie przedkrzyżackim*, Rocznik Gdański, t. 48:1988, z. 1, s. 31-32, 35

53. Są to ustalenia K. Jasińskiego, *Z problematyki trzynastowiecznego Gdańska. Kościoły gdańskie.*, Zap.Hist., t.39:1974, z. 3, s. 46-49
54. K. Jasiński, *Z problematyki*, j.w.; A.Zbierski, *Gdańsk słowiańskim i europejskim ośrodkiem miejskim i portowym w XIII w.*, w: *700 lat układu kępińskiego*, Gdańsk 1982, s. 71, gdzie zdaniem autora kościół NMP na Głównym Mieście wzniesiony został już w latach 1261-1263.
55. M. Biskup, *Historia Gdańska*, T. I do roku 1454, Gdańsk 1978, s. 453-454